

עיונים במבנה ספר ישעיהו

חלק א - פרק א' בישעיהו ומקומו ביחס לספר כולו

מבנה פרק א'

תוך כדי קריאת הפסוקים הראשונים בפרק א' בישעיהו (פסוקים א-ט) מסתמן תיאורה של תקופה מוגדרת היטב. ממאפייניה של אותה תקופה נציין את העובדות הבאות:

1. העם חוטא, שנאמר: "הוי גוי חטא עם כבד עון זרע מרעים בנים משחיתים..." (ישעיהו א', ד).
2. ישנם רמזים ברורים לחורבן שנגרם כנראה כתוצאה ממלחמה, שנאמר: "ארצכם שממה עריכם שרפות אש..." (שם, שם, ז).
3. אדמת ארץ ישראל נעבדת בידי זרים והעם רואה ואין לאל ידו, שנאמר: "...אדמתכם לנגדכם גרים אכלים אתה..." (שם).
4. בת ציון (=ירושלים) במצור, בבידוד, ומסביב - שממה, שנאמר: "ויותרת בת ציון כסכה בכרם... כעיר נצורה" (שם, ח).

למי מבין ארבעת המלכים הנזכרים בפסוק א יש לשייך תקופה זו?

מכל הידוע על תקופתו של חזקיהו מלך יהודה נראה כי הוא הכתובת המתאימה ביותר. ומדוע, התיאור של שממת הארץ, הערים השרופות, הזרים, ובידודה של ירושלים תואם לתיאור התקופה שבה גלו עשרת השבטים (מלכ"ב, י"ז). סרגון מלך אשור כבש את ערי ישראל (720 לפנה"ס), שרפן והחריבו, והגלה את ישראל לאזורים מרוחקים של ממלכת אשור. בהתאם למדיניות האשורית הביא מלך אשור זרים (הכותים וכיו"ב) והושיבם בארץ. כך מנע הישנותן של מרידות נוספות.

פרק י"ח במלכים ב' מתאר את בואו של סנחריב ליהודה ואת המצור שהטיל על ירושלים - היא בת ציון - שנתרה כ"עיר נצורה". תיאור חי וקולח על בידודה של ירושלים ועל גורלה, ששפר לעומת גורלן של ערים אחרות באיור, נמצא בפרק י' בישעיהו (פסוקים כח-לב): "יבא על עית עבר במגרון למכמש יפקיד כליו... עוד היום בנב לעמד ינפף ידו הר בית ציון¹ גבעת ירושלים".

אם כן - התיאור הפיזי של הארץ נראה כמתאים לתקופה הנידונה. אולם כיצד ניתן לקבל את התיאור לגבי מצבו הרוחני של העם?

לכאורה - נראה כי לא ייתכן לומר על העם בתקופת חזקיהו דברים כגון: "הוי גוי חטא עם כבד עון" (ישעיהו א', ד).

מסתבר כי הדרגה הרוחנית הגבוהה של העם, כפי שידועה לנו מימי חזקיהו² לא אפיינה כנראה את כל תקופת מלכותו. גם בימי חזקיהו היו זמנים שבהם היה מצבו הרוחני של העם די ירוד (ייתכן שהיה זה בראשית ימי מלכותו, עדיין בהשפעתו הרעה של אחז, או אולי לעת זקנותו). הדים לכך אנו מוצאים בדברי הימים ב', ל"ב, כה: "ולא כגמל עליו השיב יחזקיהו כי גבה לבו ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלים"³

1 הכתיב "בית" והקרי "בת" - ואם כן "בת ציון" היא "גבעת ירושלים".

2 דבה"ב, כ"ט - ל"ב. ובדברי חז"ל, "בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו... איש או אישה תינוק או תינוקת שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה" (סנהדרין, צד, ע"ב).

3 מפסוק זה מתחזקת ההשערה שהתקופה הרעה של חזקיהו והעם הייתה דווקא בסוף ימיו של חזקיהו.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

וכן אומר הרד"ק בפרקנו (א', ב): "...ואף בימי חזקיהו לא היה לבבם שלם את ה'..."⁴ נראה אם כן, כי ישעיהו אכן מכוון בדבריו לתקופת חזקיהו. כך מפרש גם רש"י במקום וא', א): "ונבואה זו נאמרה בימי חזקיהו, אחר שגלו עשרת השבטים..."⁴.

ראיית הדברים בדרך זו מעוררת תמיהה גדולה: מה ראה ישעיהו לפתוח את ספרו דווקא בנבואה העוסקת בתקופת חזקיהו, שהיה אחרון המלכים שבימיהם ניבא? שאלה זו מתחדדת לאור העובדה כי החל בפרק ב' חוזר ישעיהו לאחור מבחינת התקופות: פרקים ב'-ו' עוסקים כנראה בתקופת עוזיהו⁵, ופרקים ז' - ח' בתקופת אחז. ותמוה מכול - לדעת הסבורים כי פרק ו' הוא הוא תחילת הספר, שהרי זהו פרק הקדשתו של ישעיהו לנביא⁶, מה מקומו של פרק א' ומדוע נבחר דווקא הוא לעמוד בראש ספר ישעיהו? נלע"ד שהתשובה לכל השאלות הנ"ל נעוצה בהבנת מבנהו של פרק א'. הנושא בפסוקים א-יז הוא תוכחה קשה המסתיימת בקריאה לשוב בתשובה: "רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע".

מה מקומה של התוכחה כאן? דברי הנבואה בפרקנו מופנים אל יהודה וירושלים - ככתוב: "חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה על יהודה וירושלם..." (פס' א).

כפי שראינו, עשרת השבטים כבר גלו. לגביהם - אין כבר תועלת בתוכחה. אך מניעת גלות יהודה וירושלים עדיין אפשרית, עדיין לא נחתם גזר הדין. עדיין האופציות פתוחות בפני העם לשוב בתשובה ולבטל את רוע הגזרה.

וכך יש להבין את פסוקים יח-כ: "לכו נא ונוכחה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו אם תאבו ושמתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר".

נלע"ד כי לא בכדי בחר ישעיהו במשל של אכילה וחרב, שהרי מלים אלו רומזות לאדם הראשון בגן עדן קודם חטאו. גם לאדם הראשון ניתנו שתי אפשרויות: "ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת כרב רוע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות".

(בראשית, ב', טז-יז). ולאחר שבחר באפשרות הרעה, חלק מהעונש התבטא בהצבת מלאך ובידו "להט חרב המתהפכת" (בראשית, ג', כד). והרי ההקבלה ברורה:

ישעיהו

בראשית

הבחירה הטובה "מכל עץ הגן אכל תאכל..."
הבחירה הרעה "כי ביום אכלך ממנו מות תמות..."
"אם תאבו ושמתם טוב הארץ תאכלו" ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו..."
להט חרב המתהפכת".

⁴ לענייננו אין הבדל אם נאמרה הנבואה אחר גלות עשרת השבטים או שנאמרה לפני, כשדבריה מכוונים לתקופה שאחר גלותם.

⁵ מפסוק הפתיחה של פרק ו' ברור כי המדובר בתקופת עוזיהו, שנאמר (שם, פס' א): "בשנת מות המלך עזיהו ואראה את ה'..." ניתן להניח שאין זו הנבואה היחידה שנאמרה בתקופת עוזיהו, וגם הפרקים שלפני פרק ו' נאמרו בחייו של עוזיהו. הנחה זו מתחזקת לאור העובדה שבפרק ב' ישנם רמזים ברורים למגדליו של עוזיהו ולעושרו, שנאמר: "ועל כל מגדל גבה..." (פס' סו). העובדה שעזיהו בנה מגדלים מתוארת בדברי הימים ב', כ"ו, ט: "ויבן עזיהו מגדלים בירושלם...". דבר זה גרם לו לגובה לב שנאמר: "וכוחקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטרת" (שם, פסוק טו). באותה שעה נצטרע לנש, פסוק יט). לדעת חז"ל זהו יום הרעש המתואר בישעיהו, ו', ד, ועיין ברש"י שם.

⁶ מכילתא, וכן רש"י, א', א.

⁷ ושמה "טוב הארץ" רומז ל"גן עדן" עצמו!!

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

הברירה ניתנה בידי אדם הראשון לבחור בטוב או ברע. העולם כולו עומד בציפייה דרוכה - היבחר בטוב?

והאדם בחר ברע:

"ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה"

(בראשית, ג', ט).

קריאה זו של אלוהים אל האדם איננה סתם קריאה; זעקה גדולה וקיינה מקופלות בתוך קריאה זו.

גם בפרקנו עדיין כל האופציות פתוחות בפני העם:

"אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו"

(פס' יט, כ).

והעולם כולו עומד בציפייה דרוכה, במה יבחר העם.

והעם בחר במה?

תשובה מפורשת - אין כאן. אולם קיינה גדולה יש ויש!

"איכה היתה לזונה קריה נאמנה"

(פס' כא)⁸

פסוקים כא-כג אינם המשך התוכחה⁹. פסוקים אלה הם קיינה על הבחירה הרעה של העם. ובחירה רעה זו בימי מי אירעה? ההידרדרות הרוחנית של העם החלה כנראה בימי חזקיהו יפי שמשמעת מדבה"ב, ל"ב, כה) אולם הגיעה לשיאה בימי מנשה. גם תיאור החטאים בפסוקים כא-כג מתאים לימי מנשה. שהרי הפסוק "איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק יליך בה ועתה מרצחיים" (ישעיה, א', כא), מרמז לימיו של מנשה שהכתוב אומר עליו: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה" (מלכ"ב, כ"א, טז)¹⁰.

גזר הדין נחתם עתה. נחתם לגלות¹¹. מרגע זה ואילך אין צורך להמשיך ולהוכיח. הגיעה עת הנחמות, העידוד. הגיע הזמן לתת לגולים תקווה לעתיד טוב יותר. זהו תפקידם של פסוקים כד-לא. פסוקים אלו עוסקים בגאולה. גאולה שעיקרה נחמה לעתיד, והשראת שכילה, שנאמר:

"ואשיבה שפטיך כבראשנה ויעציק בבתחלה... ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה"

(פס' כו-כז).

אולם בכדי להגיע למצב אידיאלי זה יש לעשות דין ברשעים תחילה ולהכריח כל שריד של עבודה זרה, שנאמר:

"לכן נאם האדון ה' צבאות אביר ישראל הוי אנחם מצרי ואנקמה מאויבי"

(פס' כד).

"והיה החסן לנערת ופעלו לניצוץ..."

(פס' לא).

הנקמה ברשעים אינה מטרה בפני עצמה, והיא באה לשם השבת ירושלים למעמד עיר הצדק

8 ואכן חז"ל בראייתם החדשה והמקפת ראו כך את הדברים: "איכה היתה לזונה" - "ר' אבהו פתח: 'והמה כאדם עברו בריה' (הושע, ו', ז) - זה אדם הראשון, אמר הקב"ה: אדם הראשון הכנסתי אותו לגן עדן וציוויתיו ועבר על ציווי ודנתי אותו בגירושין... וקוננתי עליו 'איכה'... אף בניו הכנסתי אותם לארץ ישראל וציוויתים ועברו על ציותי ודנתי אותם בגירושין וקוננתי עליהם 'איכה' (פתיחתא דאיכה רבה, ד). חז"ל קושרים במדרש את המלים "מילה" ו"איכה" המביעות במקומן קיינה וזעקה, וחשוות בכתיבן.

9 שהרי אם היו המשך התוכחה - מה טעם לקטוע את התוכחה באמצעה ע"י נתינת אפשרות בחירה של "אם... ואם...". שבפס' יט, כ!;

10 ייחוס פסוקים אלו לימי מנשה הוא הצעה שלי, אם כי לא מצאתי לו סימוכין בדברי חז"ל.

11 גזר הדין של הגלות אינו מופיע כאן בצורה מפורשת, אולם מעצם העובדה שישנה נחמה הבאה בעקבות התוכחה, למדים אנו על מציאות העונש.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והשראת שכינה¹². ולכן גאולה שבדין וגאולה שברחמים משמשות כאן בערבוביה. וחלוקתן בפסוקים תהיה כזאת:

כד-כז: רחמים גוברים על דין¹³. כח-לא: דין גובר, נקמה ברשעים, הכרתת עבודה זרה. אם כן, מבנה פרק א' הוא כדלקמן:

פס' א-יז: תוכחה וקריאה לשוב בתשובה.
פס' יח-כ: מתן אפשרות בחירה - לטוב או לרע.
פס' כא-כג: קינה על הבחירה הרעה.
פס' כד-לא: גאולה לעתיד, נחמה, משפט, גאולה ברחמים ובדין. כאשר –
כד-כז: גאולה ברחמים.
כח-לא: גאולה בדין.

מבנה זה מסביר אולי את בחירתו של פרק זה כפרק הראשון בספר. פרק זה הנו פרק פתיחה עקרוני. הפרק סובב סביב נקודת הבחירה, אפשר שבית המקדש לא יחרב, אפשר שהעם לא יצא לגלות. עדיין קיימת אלטרנטיבה.

"אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו"

(פס' יט-כ).

מעמדו של פרק א' בספר ישעיהו

בדברים הבאים ברצוני לנסות להוכיח כי פרק א' מהווה את תמציתו של הספר כולו. מקובל לחלק את ספר ישעיהו לשני חלקים מרכזיים. עד פרק מ' - חלק ראשון; ומפרק מ' ואילך - חלק שני. עד פרק מ' הוא לכאורה חלק התוכחה¹⁴. מפרק מ' ואילך מתחילה נחמה המתמשכת עד סוף הספר.

לעני"ד נראה, כי החלוקה בין שני חלקי הספר סובבת סביב נקודה שונה, והיא: עד חתימת גזר הדין ואחרי חתימת גזר הדין, ונקודת המתה היא בימיו של מנשה מלך יהודה. והרי פירוט הדברים¹⁵:

בין הפרקים ב' - ל"ח מוצאים אנו עניינים שונים אשר שזורה בהם תוכחה - לעתים אף קשה מאוד (ראה למשל סוף פרק ו', פרק ט', ועוד). פרקים ל"ו - ל"ח מהווים חטיבה סיפורית המתארת את מפלת סנחריב והצלתו האישית של חזקיהו. בפרק ל"ט נגזר גזר דין של גלות. אמנם לא גלות לכל העם, אלא עונש לחזקיהו ולביתו על הראותו למלך בבל את כלי בית ה'. העונש לא יתבצע בימיו של חזקיהו אלא לאחר מותו - כדבריו: "...כי יהיה שלום ואמת בימי" (ישעיה, ל"ט, ח). תיכף לאחר מכן פותח פרק מ' בנחמה:

"נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם דברו על לב ירושלם וקראו אליה כי מלאה צבאה כי רצה עונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה"

(שם, מ', א-ב).

12 וכן אומרים חז"ל: "ואשיבה שפטיך" - זה משה ואהרן. יואצרך כבר שיגיד... כיוון שנקבצו הגלויות נעשה דין ברשעים, וכיוון שעושה דין ברשעים כלו האפיקורסין... (מגילה, יז, ע"ב). "תניא ר' יוסי בן אלישע אומר: אין הקב"ה משרה על ישראל שכניתו עד שיכלו שופטים הרעים מישראל" (שבת, קלט, ע"ב).

13 שהרי עיקר הקנס מדבר על "ואשיבה..." כלומר - תיאור מצבה האידיאלי של ציון בזמן הגאולה.

14 אמנם גם נחמה יש בו, כגון פרק ל"ה, ותוכחה ונחמה משמשים בערבוביה.

15 לא הבאתי כאן חלוקה מפורטת של הספר. החלוקה המוצעת בזה הנה כוללנית מאוד ולצורך ספציפי.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האמנם? והרי הכתוב לא סיפר על עונש כלשהו לעם?!
כמו כן ישנה הבטחה לקיבוץ גלויות:
"בזרעו יקבץ טלאים..."

(שם, יא).

וכי הייתה גלות? ומדוע נזקק הכתוב לבשרנו על קיבוץ גלויות?
נראה אם כן שחסרה כאן חוליה. להשלמת התמונה נפנה למלכים ב', פרק כ' (פס' יב-יט). פרק זה מתאזר אותו הסיפור המתואר בישעיה, ל"ט - חזקיהו מראה את כלי בית ה' למלך בבל ונענש על כך - אך לא בימיו. אולם במלכים ב' מופיע אחרי פרק כ' פרק נוסף אשר משלם משבצת בתשבץ הבלתי פתור של ישעיהו. הכוונה כמובן לפרק כ"א המתאר את מנשה בן חזקיהו וחטאותיו אשר חטא.

"בין שתים עשרה שנה מנשה במלכו... ויעש הרע בעיני ה'..."

(מלכ"ב, כ"א, א-ב).

"...הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיס"

(שם, שם, ו).

והתוצאה:

"וידבר ה' ביד עבדיו הנביאים לאמר. יען אשר עשה מנשה מלך יהודה התעבות האלה...לכן כה אמר ה'... הנני מביא רעה על ירושלים ויהודה אשר כל שמעיו יקרי שומעה) תצלנה שתי אזניו. ונטיתי על ירושלים את קו שמרון ואת משקלת בית אחאב ומחיתי את ירושלים כאשר ימחה את הצלחת... ונטשתי את שארית נחלתי ונתתים ביד איביהם.. יען אשר עשו את הרע בעיני ויהיו מכעסים אתי מן היום אשר יצאו אבותם ממצרים ועד היום הזה"

(שם, י-טו)

כאן נחתם גזר דין של גלות - עקב חטאות מנשה אשר חטא. חוליה זו חסרה בספר ישעיהו, אולם סביר להניח כי אם הייתה נכתבת, הייתה ניתנת בין פרק ל"ט לפרק מ', שהרי עד גזר דין של גלות עדיין יש מקום להוכיח, שמא יעשה העם ומצובה ויתכפר לו, אולם משנחתם גזר הדין(בימי מנשה) אין תועלת עוד בתוכחות. עתה זקוק העם לנחמה, לעידוד, שנרצה עוונם, שהגלויות תקובצנה וכי'. אלה מופיעים מפרק מ' בישעיהו.

ואם כן, אפשר, לראות את מבנה ספר ישעיהו בצורה הבאה:

ב' - ל"ח: תוכחות, עידוד, קריאה לשוב בתשובה. המטרה - תיקון העם ומניעת הגלות.

ל"ט: חתימת גזר הדין לגבי משפחת חזקיהו. כשברקע עומד פרק כ"א במלכים ב'.

מ' - ס"ו: נחמות וגאולה. כאשר -

מ' - מ"ט: גאולה ברחמים, נחמה עלפי ירושלים הנגאלת)¹⁶.

נ' - נ"ט: גאולה בדין - תוכחה, עונש, תשובה וישועה בדין שלפי ירושלים הקיימת)¹⁷.

ס' - ס"ג, ט: גאולה ברחמים¹⁸.

ס"ג, י - ס"ו: גאולה בדין¹⁹.

16 חלוקה זו היא ע"פ הצעתו של הרב יואל בן נון. ולהוכחת הדברים עיין בפסוקים הבאים: מ', ב; מ"א, כז; מ"ב, מ"ג עד פסוק יז; מ"ד, כח; מ"ה, כ-כא; מ"ט, ח-כו; ועוד.

17 למשל: נ', א, יא; נ"א, א, יז, כ; נ"ב, א, ב; נ"ה, ב, ג, ו-ז; נ"ו, א; נ"ח כולו; נ"ט כולו.

18 למשל: ס', א-ד, טו-כב; ס"א כולו; ס"ב כולו ובמיוחד פס' ד; ס"ג, ז, ח.

19 למשל: ס"ג, י; ס"ד, ב, ד; ס"ה, א, ב וכו'; ס"ו, ו, יז, כד; ועוד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

והרי מבנה זה מקביל בצורה מפליאה למבנה פרק א'!

מבנה הספר

פרקים ב'-ל"ח: תוכחה שמטרתה תיקון ומניעת הגלות. העמדת הבחירה בפני העם.
פרק ל"ט: חתימת גזר הדין לחזקיהו; חתימת גזר הדין לעם בימי מנשה - ברקע.
פרקים מ'-ס"ו: גאולה ונחמה כאשר:
מ'-מ"ט; ס'-ס"ג, ט - גאולה ברחמים;
נ-נ"ט, ס"ג, י -ס"ו- גאולה בדין.

פרק א'

פסוקים א-כ²⁰: עשרת השבטים כבר גלו, אפשרות מניעת העונש ליהודה וירושלים, העמדת הבחירה בפני העם.
פסוקים כא-כג: חתימת גזר הדין (בין השיטין), קינה, רמז לימי מנשה.
פסוקים כד-לא: גאולה ונחמה כאשר:
כד-כז - גאולה שברחמים;
כח-לא - גאולה שבדין.

המסקנה העולה מן הדברים היא, שפרק א' מקפל בתוכו את הספר כולו, והוא בבחינת הגרעין שבו רשומות התכונות הגנטיות של פרי ולסיום:

הספר מסומים בשלושה פסוקים המקבילים מבחינה לשונית ועניינית לשלושה רעיונות מרכזיים בפרק א'.

פרק א'

פסוק ב: "שמעו שמים והאזיני ארץ כי ה' דבר בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי"²¹.
פסוק יב-יד: "כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי... חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל און ועצרה. חודשיכם ומועדיכם שגאה נפשי...".
פסוק לא: "והיה החסן לנערת ופעלו לניצוץ ובערו שניהם יחדו ואין מכבה".

פרק ס"ו

פסוק כב: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם ה' כן יעמד זרעכם ושמכם".
פסוק כג: "והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להישתחות לפני אמר ה'".
פסוק כד: "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי כי תולעיים לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר".

הספר מעיד על עצמו - בסופו - כי לעתיד לבוא יתוקנו החטאים המתוארים בפרק א'. השמיים והארץ יהיו עדים לחרפת הבנים בנוולותם, הם ישמשו כעדים לתיקונם, להישרדותם; החודשים והמועדות שנואי נפש ה' בעקבות התנהגות העם, יהפכו לימים של עלייה לרגל והתקהלות עולמית בחצר ה' - בבית המקדש. ואותו הדין הסופי ברשעים ובאליליהם, שמסיים את פרק א', מסיים גם את ספר ישעיהו. אותה אש הדין בוערת - ואין מכבה! נלע"ד כי הבנה זו של פרק א' ושל הספר כולו נותנת תמונה שלמה ואחדות פנימית.

20 על החלוקה הפנימית: א-ז, יח-כ, עיין בדברינו לעיל.

21 והרי זו הקבלה ניגודית.

חלק ב - מקומם של פרקים ל"ד - ל"ה במערך הכללי של ספר ישעיהו

הקשיים

עיון בפרקים ל"ד - ל"ה בספר ישעיהו מעורר מספר תמיהות לגבי מקומם וסידורם במערך הכללי של פרקי הספר.

והתמיהות הנן שלוש:

א. פרק ל"ד עוסק במלחמת ה' בגויים. שנאמר: "כי קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם החרימם נתנם לטבח" (שם, פס' ב). לפיכך ראוי היה להציב פרק זה בסיומם של פרקי המשאות שבפרקים י"ג - כ"ג.

ב. קיים יסוד סביר להניח, כי פרקים ל' - ל"ג הנם נבואות הכנה לקראת מסע סנחריב שבא בעקבות מרד חזקיהו²². לפיכך מבחינה כרונולוגית ממשיתכים דווקא פרקים ל"ו - ל"ט²³ את ל' - ל"ג - ולא פרקים ל"ד - ל"ה.

ג. פרק ל"ה הוא פרק נחמה מובהק אשר בו תיאור אפוקליפטי: "יששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת" (א); "...הנה אלהיכם נקם יבוא גמול אלהים הוא יבוא וישעכם" (ד); "אז ידלג כאיל פסח... כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה" (ו).

הן מבחינת תוכנו והן מבחינת סגנונו היה ראוי לצרפו לחטיבת הפרקים מ' - ס"ו²⁴.

קיים קושי נוסף שאינו קשור במישרין לפרקים ל"ד - ל"ה אך תהיה לו משמעות רבה מאוחר יותר.

²² מרידתו של חזקיהו באשור מתוארת במלכים ב', י"ח, ז: "...וימרד במלך אשור ולא עבדו. כמו כן למדים אנו מדבריו של רבשקה כי חזקיהו שלח לקרוא לעזרת מלך מצרים שנאמר:

"אמרת אך דבר שפתים עצה ונבורה למלחמה עתה על מי בטחת כי מרדת בי. עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוף הזה על מצרים אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה כן פרעה מלך מצרים לכל הבטחים עליו" (שם, פס' כ, כא) נבואות התוכחה שבישעיהו, ל' - ל"ג, מצויים הדים להתרחשות המאורעות הנ"ל:

תוכחה על בקשת עזרה ממצרים: "ההלכים לרדת מצרים ופי לא שאלו לעזו במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים" (שט, ל', ב). וכן: "הוי הירדים מצרים לעורה על סוסים ישענו... ולא שעו על קדוש ישראל ואת ה' לא דרשו" (שם, ל"א, א) רמזים להצלת ירושלים מיד אשור: "כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים..." (שם, ל"א, ה).

וכן: "חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן אהל בל יצען בל יסע יתדתינו לנצח..." (שם, ל"ג, ב). (הרד"ק בפירוש לפס' כא מפרש פסוקים אלו על ההצלה ממחנה אשור ועיי"ש).

רמזים למפלת אשור בצורה נסית: "ונפל אשור בחרב לא איש וחרב לא אדם תאכלנו..." (שם, ל"א, ח).

וכן "כי מקול ה' יחת אשור בשבט יכה" (שם, ל', לא).

גם תיאורי המצוקה בפרק ל"ב - לדוגמה: "חרדו שאננות רגזה בטחות..." (יא);

"יעל אדמת עמי קוף שמיר תעלה..." (יג);

"כי ארמון נטש המון עיר עזב..." (יד);

תיאורי השממה בפרק ל"ג: "הן אראלם צעקו חצה מלאכי שלום מר יבכיון נשמו מסלות שבת עבר ארח... אבל אמללה ארך החפיר לבנון קמל היה השרון כערבה..." (ז-ט).

ותיאורי הפחד - "פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים..." (יד);

"לבך יהגה אימה..." (יח).

כל אלה ייתכן כי הנס עדות לשממה ולתורנן גרש מלך אשור בכל שטחה של א"י ולמצוקתם ופחדם של יושבי ירושלים בשעה שצר עליהם. עפ"ז מהווה הפסוק "כי ה' שפלת ה' מחקקם ה' מלכנו הוא יושענו" (ל"ג, כב), עדות לכך שהעם הגיע למסקנה כי עליהם לבטוח רק בה' - ואכן כך עשו על פי המסופר במלכים ב', י"ט.

מכל האמור לעיל נראה כי אכן פרקים ל' - ל"ג עוסקים בתקופה הנידונה. וכן מפרש הרד"ק בפירושו לפסוקים הבאים: ישעיהו, ל', א, מהמלים "או בימי חזקיהו עצמו..." ובעיקר בפס' יח, מהמלים "והנכון שהוא מעניין הפרשה שמדבר על דורו של חזקיהו..." ועיין עוד שם.

העוסקים בבואו של סנחריב מלך אשור לצור. על יהודה, בחוליו של חזקיהו ובהבשלת ה' כי יצילנו מחרב אשור.

²³ כד טוענים חוקרי מקרא. גרף (1891) טען, כי פרק ל"ה שייך לישעיהו השני ואילו אתפרק ל"ד סיפח לספר ירמיהו. לעומתו טען טורי כי פרקים ל"ד - ל"ה מהותם חטיבה אחת ושימשו כפתיחה לפרקים מ' - ס"ו ופרקים ל"ו - ל"ט הוחדרו בין ל"ד - ל"ה לבין מ' - ס"ו. עוד במשא זה (בקצרה) ראה באנציקלופדיה עולם התנ"ך - ישעיהו (הוצאת רביבים), עמ' 155. בכונתי לנסות להוכיח, בע"ה, כי העובדה של"ד - ל"ה הוכנסו דווקא במקום שהוכנסו אינה מקרית ואינה בגדר טעות וגוי, אלא מחושבת היטב ותורמת לשלמות המבנה של הספר.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

מתוך הכתובים עולה כי ההתרחשויות המתוארות בפרקים ל"ח - ל"ט קודמות לאלו המתוארות בפרקים ל"ו - ל"ז, שהרי בפרק ל"ח מסופר על מחלתו של חזקיהו - "בימים ההם חלה חזקיהו למות... מ"ח, א), על בכיו ותפילתו - ויתפלל אל ה'...ויבך חזקיהו בכי גדול" (שם, פס' ב-ג), ועל הבטחת ה', להצילו מכף מלך אשור - "...הנני יוסף על ימין חמש עשרה שנה" (שם, ה); "ומכף מלך אשור אצילך ואת העיר הזאת וגונתי על העיר הזאת" (שם, ו).

פרק ל"ט מהווה המשך רציף לסיפור הנ"ל: "בעת ההיא שלח מראדך בלאדן בן בלאדן מלך בבל ספרים ומנחה אל חזקיהו וישמע כי חלה ויחזק" (פסוק א).

סימו של פרק ל"ז מתאר את סופו של אשור: "יוצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים. ויסע וילך וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינו. ויהי הוא משתחוה בית נסרך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב... וימלך אסרחדן בנו תחתיו" (פס' לו-לח).

אם פרק ל"ז היה אכן קודם לפרק ל"ח גם מבחינה כרונולוגית ולא רק מבחינה סידורית, הרי שהנבואה "ומכף מלך אשור אצילך... וגונתי על העיר הזאת" (ל"ח, ו) מיותרת ותמוהה. לכן הכרחי להניח, כי ל"ח (וכן ל"ט, שהוא המשכו של ל"ח) קדמו לפרק ל"ז²⁵. אולם כיוון שפרק ל"ו הנו המשך ישיר של ל"ו, הרי ממילא יוצא כי ל"ח - ל"ט קדמו ל"ו - ל"ז מבחינה כרונולוגית.

לפיכך החטיבה הנבואית והסיפורית העוסקת במלך אשור ובחזקיהו הייתה אמורה להסתיים עם סיפור סופו של מלך אשור - בסוף פרק ל"ז. לסיכום:

מכל האמור עד עתה עולה, כי אילו היה הקריטריון הקובע את סדר הפרקים בספר ישעיהו הבאת הנבואות ברצף כרונולוגי, היה סדר הפרקים: ל"ד²⁶, ל"ז, ל"ח, ל"ט, ל"ו, ל"ה, מ" - ס"ו.

* * *

אפשר שניתוח תוכנם של פרקים ל"ד - ל"ה יתרום להבהרת התמיהות הנ"ל. פרק ל"ד פותח בתיאור מלחמת חרמה של ה' בגויים²⁷:

"כי קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם והחרים נתנם לטבח וחלליהם ישלכו ופגריהם יעלה באשם ונמסו הרים מדמם"

(פס' ב-ג).

נקמת ה' איננה מתרחשת בחלל ריק. היא פונקציה של מעשי איבה תמידיים מצד הגויים כלפי ישראל במשך הדורות:

"כי יום נקם לה' שנת שלומים לריב ציון"

(ח).

25 וכן דברי רש"י במלכים ב', כ', ו: "ומכף מלך אשור אצילך" - "למדנו שלפני מפלתו של סנחריב חלה [חזקיהו - נ.ג.]".

26 כסיכום נבואות ה"משא" (פרקים י"ג - כ"ג).

27 אמנם בפסוקים ה-ו מדובר על אדום - "כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד...", וכן "כי זבח לה' בצברה וטבח גדול בארץ אדום". אולם נראה, כי אדום המתוארת כאן, אינה אדום ההיסטורית, אלא סמל לרשעה אוניברסלית. סברה זו מתחזקת לאור פסוקי הפתיחה של הפרק: "קרבו גוים לשמע ולאמים הקשיבו והשמע הארץ ומלאה תבל וכל צאצאיה כי קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם..." (ל"ד, א-ב). ייתכן כי זוהי גם הסיבה לכך שאין הפרק פותח במלים "משא אדום".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תוצאותיה של נקמה זו - חורבן טוטאלי :

ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית והיתה ארצה לזפת בערה לילה ויומם לא תכבה לעולם
עלה עשנה מדור לדור תחרב לנצח נצחים אין עבר בה"
(ט-י).

תיאור זה מעלה אסוציאציה למהפכת סדום ועמורה²⁸ :

"זה' המטיר על סדם ועל עמרה גפרית ואש מאת ה' מן השמים"

(בראשית, י"ט, כד);

"וישקף על פני סדם ועמרה... וירא והנה עלה קיטר הארץ כקיטר הכבשן"

(שם, שם, כח).

אולם חורבנה של סדום היה חורבן מקומי, ואילו החורבן בפרקנו הוא כלל עולמי ומקיף את
כל הגוים. כתוצאה ממנו חוזרות ארצות הגויים למצב של תוהו ובוהו -
"ונטה עליה קו תהו ואבני בהו"

(ישעיה, ל"ד, יא).

כך היה טרם נברא העולם :

"והארץ היתה תהו ובוהו..."

(בראשית, א', ב).

החורבן הטוטאלי שיביא ה' על הגויים גורר בעקבותיו אנדרלמוסיה שלא הייתה מאז שנברא
העולם;²⁹ עד כדי כך תגדל נקמת ה'.

תוהו ובוהו זה בא לידי ביטוי בתיאורי השממה והחורבן שבפרק. אוכלוסיית החי והצומח
אופיינית למקומות נטושים ושוממים. העזובה שולטת בכול:
"וירשוה קאת וקפד וינשוף וערב ישכנו בה..."

(יא);

"ועלתה ארמנתיה סירים קמוש וחוח במבצריה והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה ופגשו
ציים את איים... אך שם הרגיעה לילית... שמה קננה קפוז ותמלט... אך שם נקבצו דיות
אשה רעותה"

(יג-טו).

מבין חורבותיו של תוהו ובוהו זה בוקעת הגאולה. בדיוק כשם שטרם בריאת העולם מתקיים
"והארץ היתה תהו ובהו" (בראשית, א', ב), ורק אח"כ: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור" (שם,
ג). כך - פרק ל"ד הוא בבחינת "והארץ היתה תהו ובהו" ופרק ל"ה בבחינת "ויאמר אלהים יהי
אור...". הגאולה שבפרק ל"ה מתבלטת ביתר שאת אל מול החורבן בפרק ל"ד, ולמעשה פרק ל"ה
הנו האנטיטיזה המוחלטת של פרק ל"ד³⁰. ההשוואה הבאה תדגים את הנאמר לעיל:

28 וכן משווים חז"ל: "משל לשני מדינות שמרדו במלך. אמר המלך תישרף אחת משלה ואחת תישרף מטמיון; כך
'...ונהפכו גחליה לזפת ועפרה לגפרית' (ישעיה, ל"ד, ט). ברם הכא 'זה' המטיר על סדום חול עמרה גפרית ואש..."
(בראשית רבה, נ"א, ב).

29 וכן אומרים חז"ל: "ונטה עליה קו תהו" - א"ר אבא בר כהנא - חושך ואפלה שימשו בעוה"ז... אבל תוהו ובוהו לא
שימשו, והיכן עתידין לשמש, בכרך גדול. הדא הוא דכתיב: 'ונטה עליה קו תהו ואבני בהו'" (ויקרא רבה, ו, ו).

30 ולכן, כמוכר, לא ייתכן לנתק את פרק ל"ד מפרק ל"ה, ובכך מוסברת חלק מהתמיהה הראשונה. וראה גם בפירושו
"דעת מקרא".

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

פרק ל"ד

פרק לה

"ונהפכו נחליה לזפת..." (ט).
"... אין עבר בה" (י).
"וירשוה קאת וקפד..." (יא).
"ועלתה ארמנתיה סירים קמוש וחוח" "יששום מדבר וציה... פרח תפרח ותגל..." (א, ב).
במבצריה... (יג).
"...והיתה נוח תניס חציר לבנות יענה" (יג).
"והיה השרב לאגם... בנוה תניס רבצה חציר לקנה וגמא" (ז).
לעומת השממה והעזובה שבפרק ל"ד הרי שבפרק ל"ה ישנה פריחה, מים, ריפוי והרבה תנועה.
כל הסממנים של חיים חדשים מצויים כאן:
פריחה - "פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן..." (ב);
מים³¹ - "כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה" (ו);
ריפוי המומים - "אז ידלג כאיל פסח ותרן לשון אלם..." (ו);
הליכה³², תנועה - "והיה שם מסלול ודרך ודרך הקדש יקרא לה.
"לא יעברנו טמא... הלך דרך ואוילים לא יתעו... והלכו גאולים".
"ופדויי ה' ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם"³³ על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה"
(ח-י).

ריבוי המלים המתארות דרכים, וריבוי הפעלים המתארים הליכה מבטאים תנועה רבה - זוהי זרימת התשובה³⁴. זוהי הליכה בעלת משמעות כפולה - הליכה פיזית לציון, והליכה רוחנית - שיבה אל ה'³⁵.
שיאו של הפרק - בפסוק האחרון:
"...ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה"
(ז).

זהו מצב אידיאלי של הגאולה השלמה שבה יחזור העם לצור מחצבתו ולא יהיו עוד יגון ואנחה - הן במישור האישי והן במישור הלאומי.
לאור הניתוח הנ"ל, נלע"ד שניתן יהיה להבין מדוע הושמו פרקים ל"ד - ל"ה במקומם הנוכחי.
חז"ל אומרים: "אין הקב"ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחילה (מגילה, יג, ע"ב).
על יסוד דבריהם אפשר לראות את פרקים ל"ד - ל"ה כרפואה למכה המתוארת בפרקים ל"ו - ל"ט. הכיצד?

31 מים - כסמל לחיים, טהרה, תורה.
32 בניגוד ל"אין עבר בה" שבפרק ל"ד, פסוק י.
33 בניגוד ל "עד עולם יירשוה" - הן חיות השממה שיירשו את ארץ הגויים (ל"ד, יז).
34 עיין "אורות התשובה" - פרק ד - "שוטפים הם זרמי התשובה...".
35 אפשר לראות בפרק ל"ה תיאור מצב המזכיר מאוד את מעמד הר סיני. תיאור פריחת המדבר מזכיר את פריחת הר סיני (הלבוש, או"ח, תצד, א), ריפוי המומים ארע גם במוך תורה (מכילתא, יתרו, כ, טו), "ונסו יגון ואנחה" - האם זהו רמז לביטול המוות - ואם כן כך היה במתן תורה ושמות רבה, ל"ב, ו). אפשר גם לראות בפרק ל"ה תיאור של תיקון העולם עד כדי חזרה למצב של לפני גירוש אדם הראשון מגן עדן, הפריחה בפרק ל"ה מקבילה לפריחת הגן (בראשית, ב', ח-ט), המים בפרקנו מקבילים למי גן עדן (שם, פסוק ז), מוות נגזר על האדם רק לאחר גירושו מן הגן ומחלות נובעות גם הן מן החטא ומעונש המוות שעזר על אדה"ר, ועדיין לא היו קיימות בגן עדן. לכן אפשר לראות בפרק ל"ה פרק של ומגובה שיבוא בעקבותיו מצב של גאולה שלמה וחזרה אל הן העדן המקורי.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פרקים ל"ו - ל"ט הם נבואת סיפור שתוצאותיה - גזר דין של גלות הן למשפחת חזקיהו ולכלי בית ה' והן לעם ישראל³⁶.

אולם, לפני חתימת גזר הדין הקב"ה מכין את התרופה. התרופה תינתן בשני שלבים. שלב א - נקמה בגויים; שלב ב - גאולה לעם ישראל. הגויים - אשור, בבל, אדום ועוד - יצרו ויציקו לעם ישראל וישמשו כמטה זעמו של ה', אך שנת השילומים בוא תבוא, וגם הם ישתו מכוס התרעלה. את זאת מודיע הקב"ה לישראל בפרק ל"ד. חורבן הגויים יכשיר את הקרקע לצמיחת הגאולה. זהו המסר של פרק ל"ה; מנקודת מבט זו, זהו המקום המדויק, והיחיד, שבו יבולים היו לבוא פרקים ל"ד - ל"ה³⁷.

גם המבנה הכללי של הפרקים מוסבר עתה היטב.

ל' - ל"ג - הכנה לקראת מסע סנחריב.

ל"ד - ל"ה - קטיעת הרצף הכרונולוגי כדי להקריס תרופה למכה.

ל"ו - ל"ט - המכה - מסע סנחריב, גזר דין של גלות למשפחת חזקיהו, וברקע - גזר דין של גלות לעם, שנגזר בימי מנשה.

לאור הדברים הנ"ל יובן גם הסדר הפנימי בקבוצת הפרקים ל"ו - ל"ט.

נזכיר שנית את הנושא שבכל פרק:

ל"ו - סנחריב עולה על ערי יהודה וצר על ירושלים;

ל"ז - חזקיהו מתפלל אל ה', מפלת סנחריב בדרך נס;

ל"ח - מחלת חזקיהו, הבטחת ה' שיינצל מסנחריב;

ל"ט - מלך בבל שומע על מחלת חזקיהו, חזקיהו מראה לו את אוצרות בית ה', נגזרת גזרה.

הפרקים מפרק מ' ואילך מכילים נבואות נחמה. פרק מ' הנו פרק הנחמה הראשון לאחר

חתימת גזר דין של גלות.

פרק ל"ט מסתיים, כפי שראינו, בחתימת גזר דין למשפחת חזקיהו:

"הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך... בבל... ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל".

(ל"ט, ו-ג).

לעומת זאת מסתיים פרק ל"ז בתשועה ובנס של הצלת העם מיד מלך אשור. לו הייתה קבוצת

הפרקים ל"ו - ל"ט בנויה על פי הסדר הכרונולוגי, היה מסתים חלקו הראשון של ספר ישעיהו בפרק

ל"ז³⁸. החלק הראשון של הספר היה מסתיים בנס הצלת חזקיהו ועמו מיד אשור, ואם כן - מדוע

מתחילה נחמה מיד אח"כ בפרק מ'?

לאחר נס כה גדול במפלת אשור לא היה העם זקוק למלים כמו:

"נחמו נחמו עמי..."

(מ', א).

³⁶ כפי שהראיתי בחלק א של מאמרי זה. כרקע הפרקים ל"ט - מ' בישעיהו עומד הסיפור על מנשה (במלכים ב', כ"א), אשר בזמנו נזר גזר דין סופי של גלות לעם ישראל. דבר זה מסביר את מציאותן של נבואות הנחמה מפרק מ' ואילך.

³⁷ ברור כי הם חייבים להופיע כחטיבה אחת ואינם יכולים להיות תלושים זה מזה. גם כספר בראשית - לפני ירידתו של יוסף למצרים נקטע הרצף הכרונולוגי-סיפורי של פרקים ל"ז ול"ט ב"הכנסתו" של פרק ל"ח. בפרק ל"ח מסופר על לידת פרץ זורח - אבות שושלת בית דוד, שממנו עתיד לצאת מלך המשיח. פרק ל"ט שם, הוא תחילת גלות מצרים. לפני שהקב"ה מביא את המכה על עם ישראל הוא מכין את התרופה.

³⁸ בצורה הבאה: ל"ח, ל"ט, ל"ו, ל"ז, מ'...

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הנחמה בפרק מ' מובנת רק על רקע הגזרה שבפרק ל"ט. לכן נדחקו פרקים ל"ו - ל"ז אחורנית. בכך מושגות שתי מטרות: האחת - פרקים ל"ח - ל"ט מוצמדים לפרק מ', וכך מוארים פרקי הנחמה באורם הנכון³⁹. השנייה - ריחוקם של פרקים ל"ו - ל"ז מפרקי הנחמה מדגיש שהישועה מכף מלך אשור הנה זמנית בלבד ואינה קשורה כלל וכלל לישועה ולנחמה, שעליהן מדובר בפרקים מ' ואילך. וזה מבנה הפרקים על פי הצעתנו:

ל' - ל"ג - לקראת מרד חזקיהו, מסע סנחריב.

ל"ד - ל"ה - טרם תבוא המכה מודיע הקב"ה על מפלת הגויים ותשועת ישראל.

ל"ו - ל"ז - המצור, תשועה זמנית.

ל"ח - ל"ט - המאורע שבעקבותיו נחתם גזר דין סופי.

מ' - ס"ו - נבואות נחמה לאחר חתימת גזר דין.

במבנה אשר כזה לא ייתכן להזיז אף לא פרק אחד ממקומו. פעולה זו תגרום להתמוטטות המבנה כולו.

³⁹ ראה הערה 36.